

KÖNYVSZEMLE

Sascha Salatowsky: *Die Philosophie der Sozinianer. Transformationen zwischen Renaissance-Aristotelismus und Frühaufklärung*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 2015, Fromman-Holzboog (Quaestiones. Themen und Gestalten der Philosophie 18) p. 519.

Bár nem elsőkönyves szerzőről van szó, mégis érdemes bemutatni Sascha Salatowskyt a németül nem olvasóknak, hiszen ez az első olyan műve, amely jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki. Salatowsky egészen 2008-ig a berlini rendőrség tisztviselője volt, eközben végezte germanisztikai és filozófiai tanulmányait a Freie Universitäten. Ekkor még a 17. századi lutheránusok filozófiai etikája foglalkoztatta, mestervizsgáját is ebből a témából írta. 2005-ben avatták doktorrá, disszertációjának tárgya az arisztotelészi pszichológia 17. századi recepciója volt. 2009-től a marburgi Philipps-Universität filozófiai intézetének munkatársaként, Winfried Schröder filozófiatörténész mellett dolgozott, akinek fő munkaterülete a valláskritika és az ateizmus története. Kapcsolatuk nyilvánvalóan már csak azért is fontos, mert Salatowsky alapvetően Schröder hatására kezdett foglalkozni a reneszánsz-arisztotelizmus és a korai felvilágosodás közötti „transzformációkkal”, ezen belül is a szentháromság-tagadók (szociniánusok) filozófiájával, amelynek eredmé-

nyeképp a röviden bemutatandó monográfia megjelent.

Salatowskynak ezenkívül még egy nagyobb munkája ismeretes, amelyet a már említett arisztotelészi pszichológiáról írt. Számos tanulmánya közül a porosz és brandenburgi szociniánusokról szólót emelném ki (*Dürfen Sozinianer geduldet werden? Obrigkeitliche und theologische Debatten in Brandenburg und Preußen im 17. und 18. Jahrhundert*). Ezt 2014-ben már abban a sorozatban (*Quellen und Darstellungen zur Geschichte des Antitrinitarismus und Sozinianismus in der Frühen Neuzeit*) publikálta, amelyet a Németországban újonnan szerveződő antitrinitarizmus-kutató csoport (Martin Mulsow, Martin Schmeisser stb.) nemrégiben indított, s amelyben a szentháromság-tagadás főként németországi forrásait igyekeznek közzétenni és értelmezni. A sorozatot indító kutatók tekintete elsősorban az altdorfi egyetemre irányul, ahol 1605-től Ernst Soner vezetése alatt egy olyan titkos antitrinitárius csoportosulás működött, amelynek száalai Lengyelországig és Erdélyig értek, s egyáltalán nem vé-

letlen, hogy a sorozat első kötetében (*Sozinianische Bekenntnisschriften. Der Rakower Katechismus des Valentin Schmalz (1608) und der sogenannte Soner-Katechismus*) a rakóvi katekizmus német változata mellett Soner ká-téját is nyilvánosságra bocsátották. Fontosabb most ennél azonban, hogy Salatowsky (*Dürfen Sozinianer geduldet werden? Obrigkeitliche und theologische Debatten in Brandenburg und Preußen im 17. und 18. Jahrhundert*) tanulmányában, amely a sorozat második kötetében (*Religiöser Nonkonformismus und frühneuzeitliche Gelehrtenkultur*) jelent meg, a magyarországi kutatók számára is ismerős, idősebb Joachim Stegmann személyét vette górcső alá. Stegmann 1633-ban került Kolozsvárra mint a szász unitáriusok papja, s talán itt is fejezte be legfontosabb művét, a *De iudice et norma controversiarum fideit*, amely az ész szerepét hangsúlyozza a vallási vitákban.

Salatowsky már ebben a publikációjában (is) egy olyan forráscsoportból merített, amelyből előtte egyedül Theodor Wotschke szemezgetett, Wotschke azonban az anyagnak csak egy töredékét használta fel, s jelentős előrelépés azóta sem történt. Ez a forráscsoport, amely több iratcsomórúg, a berlini Geheimes Staatsarchivban található, és a 17–18. században a német–lengyel határon tevékenykedő unitáriusok tevékenységét ismerhetjük meg belőlük. Ez a vidék tulajdonképp Brandenburg keleti része, ahol a vidék

földesurai a Sackok voltak. Altdorfi bukásuk után a kriptoszociniánusok a Sackok védelmét kérték, s e vidéken élénken tevékenykedtek. Ennek a folyamatnak azonban nemcsak a Sack család védelme, hanem az oderafrankfurti egyetem, a Viadrina közelsége is rendkívül kedvezett. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez az intézmény a későbbiekben számos Hollandiába tartó erdélyi peregrinust, köztük sok unitáriust csábított magához egy-két szemeszter erejéig. E témával a magyar kutatók közül Keserű Bálint foglalkozott, aki Wotschke forrásai alapján hangsúlyozta, hogy magyar unitáriusok is tartoztak ehhez a közösséghez. 2010-ben magával a tanár úrral néztük át a Geheimes Staatsarchivban ezeket a dokumentumokat, közöttük több olyat találtunk, amelyek erdélyi vonatkozásúak. A regiszterből az is kiderült, hogy Salatowskyn és Wotschkén kívül mások ezeket az iratokat nem kutatták, pedig mennyiségéből már akkor sejthető volt, hogy az azt feltárók valószínűleg új megvilágításba fogják helyezni a szocinianizmus 17. századi történetét. Bizonyosnak vehető az is, hogy ez csak évtizedek munkájával valósulhat majd meg, amit jól jelez, hogy Salatowsky is csak a Joachim Stegmannra vonatkozó iratokat válogatta ki a dossziékból, s egyelőre csak ezeket használta fel.

Salatowsky munkájának éppen ezért külön kiemelendő érdeme és újdonsága, hogy az archiváliák egy részét

feldolgozta, mert az antitrinitarizmus-kutatásban az átfogó levéltári vizsgálódást máig háttérbe szorítja az unitáriusok vallási-eszmetörténeti profilja megrajzolása szempontjából fontosabbnak tartott, főként kéziratban fennmaradt műveik kutatása. Ez a „hangsúlyeltolódás” aztán azt a visszás helyzetet eredményezi, hogy miközben a kutatók törekednek egy mélyen történetiségben gyökerező olvasat megkonstruálására, épp azokra a forrásokra nem fordítanak elég figyelmet, amelyek megalapozhatnák ezt. Ma a kora újkori unitarizmus vizsgálatának két fő iránya látszik kirajzolódni. Az egyik egy egyháztörténeti diskurzus, a másik diskurzus nem szilárd levéltári alapokon álló történetiséget próbál teremteni a fontos művek köré, hanem filozófiai kontextusba igyekszik helyezni azokat. Könyvének első részében Salatowsky a szociniánusok filozófiához való viszonyát térképezi fel, s felsorolja a szerinte figyelemreméltó szerzőket ebből a szemszögből, így például kiemeli Sonert, Joachim Stegmannt, Samuel Crellt. A szociniánus filozófusok munkássága Salatowsky szerint már csak azért sem hagyható figyelmen kívül, mivel Leibniz és Locke munkáiban is felfedezhetőek szociniánus sajátosságok.

A monográfia második részében Salatowsky bemutatja azokat a filozófiai rendszereket, amelyeket magukénak éreztek az unitáriusok a kora újkorban. A szerző korai kutatási eredményeit is

felhasználva ismerteti az unitáriusok arisztotelizmusát. Salatowsky megpróbálja tisztázni, hogy a szocinianizmuson belül hogyan viszonyult egymáshoz a filozófia és a teológia, illetve hogy mi volt az értelem szerepe a vallási viták eldöntésében. Salatowsky rekonstruálja azt a szociniánus gondolkodási paradigmát, amely attól az állásponttól, hogy a tanításnak összhangban kell lennie az értelemmel, eljut egészen addig, hogy az értelem önmagában is képes vallási igazságok megállapítására, vagyis valamiféle természetvallásnak feltétlen léteznie kell. Az ugyanezt valló Andrzej Wiszowaty legfontosabb munkáját magyarrá is lefordították, s a művel Keserű Gizella foglalkozott behatóan (*Andrzej Wiszowaty Religio rationalisa és Erdély*). Salatowsky kötetének harmadik és negyedik része a szociniánusok anyagfogalmáról és antropológiai nézeteiről szól. Anélkül, hogy érinteném a részleteket, és azt, hogy a természetvallás léte vagy tagadása miképp „determinálja” az unitáriusok emberről vallott elképzeléseit, kiemelném azt az igencsak érdekesnek tekinthető tényt, hogy a szociniánusok alapvetően nem tanították a semmiből való teremtés elvét, szerintük ugyanis létezett a kezdet kezdetén valamiféle formátlan anyag, amely nem Istenből/Istentől származott. Márpedig ha egy ilyen anyag létezett a teremtés előtt, akkor ennek ugyancsak örökkévalónak kellett lennie. Ez az anyagfelfogás hol visszafogottabban, hol radikálisabban

jelent meg a 17. századi unitárius gondolkodóknál, s a felvilágosodás előfutárainak, a már említett Leibniznek és Locke-nak élénk figyelme kísérette. Nyilvánvalóan egy ilyen erőteljes álláspont teljességgel rányomta a bélyegét a szociniánusok antropológiájára is, s különböző válaszok születtek arra nézve, hogy miképp is viszonyul az ember ehhez az első vagy preegzisztens anyaghoz, amelyből teremtetett. Az ötödik fejezet azt vizsgálja, hogy a szociniánus filozófiában miként jelenik meg a halhatatlanság és bűnbeesés, illetőleg John Locke műveiben milyen nyomokat hagyott a szociniánus filozófia. Főbb kérdéskörök: bűnbeesés

előtti halhatatlanság, halál utáni élet, a lélek természete.

A könyv végén tartalmas bibliográfia található, amelyből az is kiderül, hogy a szerzőnek szándékában állt a lengyel és magyar kutatók eredményeinek beépítése is művébe, de ez nem igazán sikerült.

Összességében elmondható, hogy tartalmas és olvasmányos munkát vehet kézbe az Olvasó, s már most látni lehet, hogy a hazai kutatás építeni tud és építeni is fog rá, lényeges pontokon kiegészíti majd, és új forrásokkal illusztrálja a szerző legfontosabb megállapításait és feltevéseit.

Molnár Dávid